

UDK: 331.105:321.64
(497.5–3 Istra)»1919/1929«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. IX. 1994.

Fašistički sindikati u Istri 1919.–1929.

DARKO DUKOVSKI
Pula, Republika Hrvatska

Autor ove studije o fašističkim sindikatima i sindikalizmu u Istri u razdoblju od 1919. do 1929. godine, na temelju do sada neobjavljene arhivske građe, govori o političkom okruženju nastanka, uzrocima i povodima te samom nastanku, organizaciji i razvoju fašističke sindikalne organizacije u Istri kao budućem temelju fašističkoga korporativizma. Riječ je ne samo o političkim nego i o gospodarskim i socijalnim aspektima fašističkog sindikalizma i korporativizma s izraženim nacionalnim predznakom. Fašističkoj vlasti bilo je neobično stalo da ovaj sustav prihvate istarski Hrvati kako bi lakše mogla provesti svoju denacionalizacijsku politiku.

Jedan od najvažnijih čimbenika fašizacije istarskog međuratnog društva jest svakako fašistički sindikat kao temeljni nositelj ideje fašističkog korporativizma. Osim ovog općeg i primarnog značenja koje nosi, fašistički sindikat u Istri ujedno je i vrlo važan element denacionalizacije hrvatskog nacionalnog bića s vrlo jasnim i izraženim programom stvaranja »socijalnog mira«.

Znanstveno istraživanje ove problematike do danas nije ni pokrenuto. Razlozi su višestruki i uglavnom politički intonirani. Danas kada su, vjerujem, nestale ili su demaskirane mnoge tabu teme, postoji mogućnost znanstvenog istraživanja ovog vrlo važnog segmenta istarske međuratne povijesti, koji se isprepliće sa problematikom socijalne, gospodarske a nadalje političke povijesti. To je razlog više da otvorimo vrata istraživanja i ovog povijesnog fenomena.

I.

S namjerom rasvjetljavanja i demistificiranja nastanka i razvoja ali i značaja fašističkih sindikata u Istri, koji su imali ne malu ulogu u formiranju, njene međuratne gospodarske, socijalne i političke konfiguracije, nužno je predstaviti osnovne crte razvoja fašizma i fašističkog pokreta u Istri u čijem su okruženju nastali.

U desetogodišnjem razdoblju od 1919. do 1929. godine, fašistički pokret u Istri prošao je nekoliko glavnih razvojnih faza. Tako je moguće razlikovati:

I) *Predrežimski period* (koji traje od pojave prvih profašističkih i fašistoidnih organizacija (proljeće-ljeto) 1919. do jeseni 1922. odnosno do dolaska fašizma na vlast. II) *Period institucionalizacije režima i unutrašnje krize* koji traje od kraja 1922. i početka 1923. do 1926. godine, odnosno uvođenja diktature i uništenja političke opozicije. III) *Period jačanja vlasti partijskih struktura i izgradnja osnovnih preduvjeta stvaranja totalitarne korporativne države*, jest dvogodišnje razdoblje od 1927. do 1929. godine, koje je okarakterizirano snaženjem partijskih struktura na račun slabljenja »apolitičnih« režimskih institucija, naročito fašističkog sindikata u procesu njegove prestrojbe u korporativni sustav.¹

Ove posebnosti izvire iz činjenice da je fašistička organizacija u Istri imala posve drugačiji tijek nastanka i razvoja no u ostalim tadašnjim talijanskim pokrajinama. Analiza socijalnih, gospodarskih, političkih, pa i kulturnih prilika predratnog, ratnog i poratnog razdoblja nedvosmisleno upućuje na zaključak da je fašistički pokret u Istri produkt ratom nastale socijalno-gospodarske, političke i duhovne krize, moralog rastrojstva i političke dezorijentacije srednjih slojeva talijanskog te talijaniziranog hrvatskog i slovenskog građanskog društva, koji je uslijedio nakon naglih promjena socijalno-političkih prilika u vrijeme smjene državne vlasti, odnosno u specifičnim uvjetima interregnuma. Bila je to jedna od najprihvatljivijih opcija rješavanja kriznog stanja, a ne direktna posljedica rata niti je u ratu nastao (kako je to fašistička hijerarhija voljela predstavljati nakon dolaska na vlast).² On se pojavio u Istri prije svega kao reakcija talijanskih ekstremnih nacionalista na izvanrednu aktivnost hrvatsko-slovenskog nacionalističkog pokreta, na opće revolucionarne događaje koji su prijetili da krizu kapitalizma i liberalne države riješe »revolucionarnim« putem, te događaje vezane za ispunjenje odredbi iz tajnog Londonskog ugovora, odnosno za još uvijek nejasnu i neizvjesnu sudbinu Istre oko njenog državno-pravnog statusa.³

Propagandna i konkretna djelatnost *Associazione politica tra Italiani Irredenti* (Političkog udruženja oslobođenih Talijana), a preko njega i Udruženja Trento-Trieste rezultirala je, nakon Rimskog kongresa 1918, stvaranjem klime, za nacionalističku i antisocijalističku euforiju u kojoj su stvoreni mnogobrojni »antiboljševički odbori« ali i poluvojne postrojbe talijanskih ekstremnih nacionalista zvanih »Sursum Corda«. Povratkom onih predratnih iredentističkih elemenata, koji su kao dobrovoljci služili u talijanskoj vojsci, te dolaskom talijanskih nacionalista, uglavnom »regnicola« (kraljevci) iz tzv. »starih provincija« koji su u istarski stranački život unoseći oružje kao jedan od bitnih negativnih, ali odlučujućih elemenata lokalnog političkog života dali negativni impuls političkoj borbi, i stvorili preduvjete koji su fašističkoj i talijanskoj nacionalističkoj ideologiji ponudili primjeren politički instrumentarij i organizacijsku

¹ D. Dukovski, Analitički pristup istraživanju problema fašističke represivne politike i sustava organiziranog nasilja u Istri, *Dometi*, 1/1989, 17–33. Uzeo sam izrečenu periodizaciju s jednom izmjenom u nazivu II perioda izbrisavši riječ konsolidacija i ostavivši unutrašnja kriza jer se o procesu konsolidacije može govoriti, nakon detaljnijih studija ovog problema tek u 1926. godini, tako da cijelo to razdoblje nema karakter konsolidacije.

² A. Lyttelton, *La conquista del potere: Il fascismo dal 1919 al 1929*, Bari, 1974. 77.

³ R. De Felice, *Le interpretazioni del fascismo*, Roma–Bari, 1986, decima edizione, prefazione, XVII.

formu.⁴ U ovakovim povijesno-političkim okvirima, pojavile su se i prve fašističke organizacije. Tijekom travnja 1919. nastajali su prvi idejni a tijekom svibnja i lipnja i organizacijski obrisi profašističkih udruženja i grupa, budućih *squadri d'azione* i *Fascio italiano di combattimento*, okupljenih oko talijanskih »domoljubnih« udruženja *Associazione patriotica*, ili Saveza boraca, *Fascio di combattenti*, kao što je bio ponajprije slučaj u Puli (kao poratnom političkom središtu) a odmah potom u ostalim istarskim gradovima, južne i zapadne Istre koji su i prije rata predstavljali značajna središta političkog života, Vodnjanu, Rovinju, Poreču, Piranu, Kopru, Pazinu, Voloskom i Labinu. Ove organizacije heterogenog socijalnog, političkog pa i nacionalnog sastava ni izdaleka ne podsjećaju, ni po organizacijskoj strukturi, ali ni po idejno-političko-programskim elementima, na one fašističke organizacije koje se javljaju početkom dvadesetih godina. Većinom su ove političke grupacije činili pripadnici onih građanskih slojeva talijanskog društva koji su najviše bili ugroženi ekonomskom, socijalnom i političkom krizom, sitni trgovci, obrtnici, zemljoposjednici, demobilizirani časnici i vojnici (koji su vrativši se sa ratišta ostajali na ulici, bez posla), pripadnici slobodnih zanimanja, a donekle i radništvo razočarano oportunističkom politikom socijalističke stranke, koji su se pod sumnjivom parolom nacionalnih vrijednosti borili protiv hrvatskih nacionalista, socijalista i »austrofila«. Fašistička »ideologija«, odnosno političke ideje B. Mussolinija, našle su pogodno tlo upravo u ovim društvenim slojevima, kao nositeljima talijanske nacionalne ideje, jer su se one u Istri artikulirale prije svega kao antislavenska, odnosno antihrvatska politička opcija a tek potom kao mogućnost socijalnih, političkih i gospodarskih promjena u kojima nije bio ugrožen postojeći društveni poredak. Socijalno-nacionalna struktura prvih fašističkih i profašističkih organizacija u Istri specifična je u odnosu na ostale krajeve Italije. Posebice po tome što je u prvo vrijeme nacionalno i socijalno vrlo heterogena.⁵ Jedna od bitnih značajki fašizma na ovim prostorima jest njegova bezobzirnost i vulgarost u borbi sa hrvatskim nacionalnim pokretom. Socijalističkom radničkom pokretu i njihovim sindikatima suprotstavlja se jedinstvenom organizacijom vlastite sindikalne organizacije u vrijeme kada sličnih organizacija u Italiji još nema.⁶ U prvo vrijeme, kroz cijelu 1919. godinu, ovaj »fašistički pokret« u Istri

⁴ Povijesni arhiv u Pazinu (PAP), Civilni komesarijat u Puli (CKPu), (1918–1920), kutija (k): 8; fascikli (f): B–3i4, Izvješće od 28. VIII 1920. br. 397; Emilio Gentile, talijanski povjesnik, koji je veliki dio vremena proveo u istraživanju fenomena fašizma, autor više zapaženih djela s ovom tematikom bezrezervno ustvrđuje kako je najsnažniji i najkonsistentniji fašizam na području sjeverne Italije bio upravo u Julijskoj Krajini. Kao glavni uzrok takovom snaženju i brzom razvoju fašizma na području kojem je pripadala i Istra navodi stanje »antislavenske ksenofobije« (*xenofobia antislava*) među pripadnicima talijanskog građanstva koje podržava i u prvo vrijeme nosi istarski fašizam. E. GENTILE, *Storia del partito fascista 1919–1922: movimento e milizia*, Bari, 1989. 132.

⁵ PAP, CKPu, (1918–1928), k: 8; f: C–12; k: 5; f: A–11: Najpoznatija »domoljubna udruženja«, nacional-profašističke orijentacije od kojih su kasnije neka doista i prerasla u *Fascio di combattimento*, ili su aktivno učestvovala u njihovom nastanku bila su *Fascio giovanile* »Giovanni Grion«, *Circolo nazionale democratico*, (Vodnjan), *Fascio di combattenti* (Pula, Volosko Mošćenice, Rovinj, Poreč, Piran, Kopar, Pazin), *Societa navale* »Dante Alighieri«, *Circolo* »3. novembre« i »Cavalieri della morte«.

⁶ PAP, CKPu, (1918–1928), k: 8; f: C–12; k: 5; f: A–11.

djelovao je isključivo s pozicija nacionalne, nacionalističke i antisocijalističke, odnosno kako su sami fašisti govorili, antiboljševičke propagande.⁷ Javljuju se sporadičnim terorističkim napadima na pojedine političke aktiviste iz protivničkog tabora (hrvatske intelektualce, svećanike, popolare, republikance i socijaliste) bez ikakvih jasnih programskih smjernica, najčešće spontano, prije svega poradi zastrašivanja. Prvi politički program fašistoidnih organizacija u Istri razabiremo u javnim nastupima prvaka julijskog fašizma tršćanina Pietra Jacchie, odnosno kroz njegove napise i kolumne u dnevnom tisku.⁸ Najvažnije točke »programa prema Jacchji jesu: »...borba protiv boljševizma, anarhizma, gluposti, (pazzo), delikvencije...ali ne manja borba protiv postojeće državne organizacije, konfuzne, antidemokratske, nedjelotvorne...« koja nije bila u stanju spriječiti a još manje direktno se suprotstaviti boljševizmu.⁹ Druga temeljna postavka, koja nas u ovom trenutku više interesira jer se naziru temelji budućeg fašističkog sinikalizma, odnosi se na obnovu bitnih čimbenika društva. Prema Jacchji potrebno je intenzivirati i organizirati masovnu produkciju u svim segmentima gospodarstva kako bi se ekonomska kriza okončala za boljitak talijanske nacije, odnosno njenih članova a to se može postići temeljitim preuređenjem države na sindikalnoj osnovi, »...kako bi svaka osoba... ne samo kao građanin, već kao savez profesionalnih udruženja svih vrsta, mogla ostvarivati vlastite interese...«, odnosno sudjelovati u političkom životu zemlje.¹⁰ Nakon krize i oseke fašizma u periodu jesen–zima 1919/20, započinje u proljeće 1920. godine, proces njegova naglog organizacijskog uzleta i stanovite reorganizacije pokreta, sada upravljani i kontrolirani od središnjice u Milanu, na čisto vojnim principima antičke rimske tradicije (utjecaj *F.Giunte* – op.a.). U to vrijeme, na čelo istarskog fašističkog pokreta, dolaze bivši talijanski časnici, demobilizirani u travnju i svibnju 1920. godine i riječki legionari, istrani *Luigi Bilucaglia*, *Givanni Mrach* i *Bruno Camus* u puljskom, odnosno pazinskom političkom kotaru. Nakon nagle ekspanzije pokreta u proljeće 1920. godine, napušta se raniji »tršćanski obrazac« i sve se više osjeća specifični karakter tzv. »istarskog fašizma« koji se ubrzo u političkoj terminologiji označavao kao *fascismo di frontiera* (pogranični fašizam), koji je po karakteru autohton i daleko radikalniji ili vulgarniji od ostalih tzv. »provincijskih fašizama«.¹¹ Nazočnost Francesca

⁷ F. Giunta, *Il fascismo nella Venezia Giulia*, Gerarchia, settembre, 1927. 796. Odjeci revolucionarnih zbivanja i građanskog rata u Rusiji u Italiji bili su vrlo snažni. Osjetili su se i u redovima socijalističke stranke, ali i u redovima talijanskih građanskih stranaka. Rastao je strah od eventualne boljševizacije talijanskih socijalista, odnosno jačanja komunističke frakcije unutar Socijalističke stranke Italije. Stoga se fašistička propaganda zadržavala na kritici i napadima protiv boljševizma, s kojim su, vremenom, poistovjetili cijeli socijalistički pokret.

⁸ C. Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo*, Trieste 1918–1922, Udine, 1966, 149.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto. 151.

¹¹ PAP, CKPu, (1918–1920), k: 8; f: B–3i4; Civilni komesarijat Pazin (dalje) CKPa, (1920), k: 9; Archivio di Stato Trieste (AST), Generalni civilni komesarijat u Trstu (GCKT), Gabineto (Gab), (1920), k: 85; f: 056: Izvještaj zapovjednika 3. divizije kraljevskih karabinjera (CC. RR.) pukovnika Grossettija, Gen. Civ. Kom. od 22. XII 1920. br. 936/1. B. Mussolini: »Il Imeraviglioso movimento... «, *Il POPOLO D'ITALIA*, 24. IX 1920.; G. Scotti, *Pola millenovecentoventi*, Quaderni, IV, Pula, 1977, 14. G. Fogar, *irredentismo alla resistenza nelle provincie adriatiche*: Gabriele Foschiatti, Udine 1966, 60–62.

Giunte, »crne duše« fašizma Julijske Krajine, osjećala se i u Istri. Posebice u periodu militarizacije pokreta, označivši početak kraja tzv. »fašističke ljevice«, odnosno »revolucionarnog nacionalnog sindikalizma«. ¹² Novi program koji se u svojim osnovnim crtama podudara sa programom iz 1919. godine karakterizirao je otvoren poziv na rat protiv »antinacionalnih« snaga, hrvatskog nacionalnog pokreta te radničkih i socijalističkih organizacija, opravdavajući ga »(...)...zaštitom demokratskih i nacionalnih ideala.(...)«. ¹³ U 1919. i 1920. godini fašizam je predstavljao doista čudnu mješavinu još uvijek nazočnog revolucionarnog sindikalizma, socijalizma, anarhizma, amalgam nacionalnih i socijalnih opcija te vječitog sna o veličini i snazi talijanske nacije. ¹⁴ U Istri se ova neusklađenost ili politička heterogenost mogla definirati kao podvojenost između »danuncijskog sindikalizma« i »domoljubnog-nacionalizma«. ¹⁵ Povijesna je činjenica da se fašizam u Istri kretao nekom svojom vizijom »fašističke revolucije« i »socijalne pravde« u najširem značenju. Nedisciplinom svojih čelnika i članova, ovaj osobeni isječak tzv. »provincijskog fašizma«, već postupno formiranog »agrarnog« tipa, bit će u jednom prijelomnom trenutku razvoja fašističkog pokreta, neugodna stvarnost mussolinijevoj struji pristalica transformacije pokreta u stranku i težnji središnjice za likvidacijom radikalnog »revolucionarnog sindikalizma« koji je na ovim prostorima imao najdublje i najčvršće korijene. ¹⁶ Istovremeno sa razbijanjem osnovnih kulturnih i političkih organizacija Hrvata u trenutku konsolidacije pokreta, fašisti vode borbu, protiv političkih snaga i sindikata socijalista. Obveza stvaranja fašističke sindikalne organizacije nije bila samo njihova želja za omasovljenjem pokreta, kao kontrapozicija tenzijama stvaranja masovne političke stranke, već i potreba da konvenira grupi krupnih kapitalista koji su ih već u ovo vrijeme značajno materijalno potpomagali. ¹⁷

II.

Razvoj fašističkih sindikata u Istri prati za razliku od pokreta i stranke nešto izmijenjena periodizacija. Kao prvo razdoblje *nastanka preduvjeta* za organizaciju fašističkih sindikata držim da bi trebalo obuhvatiti vrijeme od 1919. do kraja 1924. godine, u kojemu iz organizacije Talijanske radničke komore (*Camera Italiana del Lavoro*) nastaju prve fašističke sindikalne organizacije. *Drugo*

¹² I. Granata, *Storia nazionale e storia locale: alcune considerazioni sulla problematica del fascismo delle origini 1919–1922*, *Storia contemporanea*, 3/1980, 503–544.

¹³ AST, GCKT, Gab, (1920), k: 85; f: 056.

¹⁴ E. Carmeli, *Origini e fondamento dell'ideologia fascista*, *Ricerche di storia della Resistenza reggiana*, Reggio Emilia, 1968, br. 6, 9.; F. Chabod, *Storia della politica estera italiana*, Bari, 1971, 71–72.

¹⁵ C. Silvestri, *Sinistra e destra fascista alle elezioni triestine del 21*, Trieste, *Rivista politica della regione 85/1968*, Trieste, 1968. 17.

¹⁶ E. Gentile, *Storia del Partito fascista...* 230–231.

¹⁷ C. Silvestri, *Il fascismo triestino all'attacco dei sindacati*, Trieste, br. 81, Trieste, 1967, 13–15.; PAP, Civilni komesarijat Poreč (CKPo), (1919–1920), k: 5; f: XVII: Izvješće od 27. IV 1920. br. 1885/2; PAP, PP, k: 1; f: A–6.

razdoblje intenzivnijeg razvoja svakako jest određeno političkim činiteljima kao što je poznati Patto di Palazzo Vidoni, odnosno od 1925. do 1927. i konačno od 1927 do 1929. godine kada se fašistički sindikati kao temelj ugrađuju u fašistički korporativni sustav.

U idejnom okruženju već rečenoga fašističkog programa nastajali su prvi oblici fašističkih sindikata. Za razvoj fašističkih sindikata neobično je značajna djelatnost, u razdoblju 1919–1922. godine, trojce vodećih ljudi fašističkog pokreta, profesionalnih političara (bivših socijalističkih sindikalnih aktivista), od Mussolinijevog povjerenja, koji su se nalazili u središnjoj upravi milanskog Fascia, Cesare Rossija, Giovanni Marinellija i Michele Bianchija. Oni će u prvim trenucima fašizma znati artikulirati Mussolinijev »nacionalni sindikalizam« u okvirima nacionalne »talijanske fašističke revolucije«. ¹⁸ Istarski fašisti će u istom razdoblju prigrliti ideju nacionalnog sindikalizma kao jedan od instrumentarija političke borbe protiv narastajuće »socijalističke opasnosti«, a kasnije i hrvatskog nacionalnog pokreta. Pokušaj da se razbije homogenost socijalističkog radničkog pokreta u većim industrijskim središtima Istre, ali i ugrozi hrvatsko zadrugarstvo neće donijeti posebno vrijedne rezultate. Razvoj talijanske nacionalne sindikalne organizacije nositi će u sebi brojne osobenosti koji će priječiti njegovo ozbiljnije širenje. Tek početkom 1921. godine, zapaža se aktivniji rad fašističkog »sindikalnog pokreta«, oformljenog već pod kraj 1919. godine, temeljenog na već poznatim zasadama »revolucionarnog nacionalnog sindikalizma«, a čiji se rad može pratiti kroz aktivnosti *Camera del Lavoro Italiana* (Talijanske radničke komore – dalje CdLI) u Puli. Sindikalni pokret okupljao je u prvo vrijeme svoga postojanja isključivo srednje građanske slojeve koji su bili članovi fašističkog pokreta, a potom i sve socijalne grupacije i profesije tipične za gradske sredine. Pokušaj da se u ovu organizaciju privuče veći broj radnika pulskih tvornica, prije svega Arsenala nije urodila zadovo-

¹⁸ Pokriće za »osakaćenu pobjedu« jest striktno poštivanje Londonskog pakta iz 1915. godine, kao minimum zahtjeva talijanske nacije, a koji se, ukaže li se potreba, može i revidirati, naravno u korist Italije.; E. Gentile, *Storia del Partito fascista 1919–1922: movimento e milizia*, Bari, 1989, 170; str. 13, vidi bilješku 19. Orijentacija pokreta kao *protustranke* predstavljala je u stvari kontrapoziciju (»novost« u organizacijskom ustrojstvu) starim »sklerotičnim« strankama.; 13–14; B. Mussolini, *Opera omnia* (dalje O. O.), XII, 27–28, »23. novembre 1918«, XIII, 17, 63–64; O. O. XVI, 212: »(...) Fašizam nije crkva, on je nadasve borilište (škola), nije stranka, već pokret. « (...)... Mi ne vjerujemo u dogmatske programe (...) Mi dopuštamo luksuz postojanja aristokrata i demokrata, konzervativaca i progresivaca, reakcionara i revolucionara (...) Prema prilikama i okolnostima vremena, mjesta, okruženja, jednom riječi »povijesti«; V, 114; B. Mussolini, *La dottrina del fascismo*, Milano–Roma, 1932. 2, 4–5, 9, 17; G. RUMI, Mussolini, e il programma di S. Sepolcro, *Il movimento di liberazione in Italia*, aprile-giugno, 2/1963, 3, 7–26; G. A. Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, I, Firenze, 1929, 95; A. Canepa, *L'organizzazione del PNF*, Palermo, 1939, 53; G. Pini, D. Susmel, *Mussolini, l'uomo e l'opera*, II, Firenze, 1954, 38; Isto, IV, Firenze, 1956, 34.; G. Sabbatucci, *I combattenti nel primo dopoguerra*, Roma Bari, 1974.; E. Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, Roma–Bari, 1975, 70–76, 98–109.; A. Lyttelton, *La conquista del potere: al fascismo dal 1919 al 1929*, Roma–Bari, 1929, 51.; *Popolo d'Italia*, 24. I 1915. »L'adunata«; E. Santarelli, *Fascismo e neofascismo*, Roma, 1974, 3–50; E. Gentile, *Il futurismo e la politica: dal nazionalismo modernista al fascismo (1909–1920)*, *Futurismo, cultura e politica*, Torino, 1988. 105–157. G. Sabbatucci, *I combattenti nel primo dopoguerra*, Roma, Bari, 1974.

ljavajućim rezultatima. Tako je tek oko stotinjak radnika, uglavnom socijalreformista, bilo učlanjeno u talijansku nacionalnu radničku komoru. Taj će problem neodaziva radnika konstantno pratiti fašistički sindikalizam. Politička slika prvih fašistoidnih sindikalnih organizacija bila je komponirana od agresivnih fašista i nacionalista do umjerenih socijalreformista, republikanaca i dojučerašnjih gorljivih socijalista umornih od neaktivnosti i neučinkovitosti socijalista koji su prihvatili nacionalne vrijednosti na račun nekakvog imaginarnog internacionalizma.¹⁹ Talijanska radnička komora je u razdoblju od osnivanja do početka 1921. godine, i pored svega bila daleko malobrojnija organizacija od iste socijalističke Radničke komore (Camera del Lavoro) koja je okupljala u to vrijeme nešto manje od 12.000 članova. No, svoju malobrojnost nadoknadiće besprimjernom agresivnošću, drskim i oštrim napadima na političke protivnike, koji nisu bili naviknuti na takav način »političkog dijaloga«. Uloga nacionalnog sindikata nema nikakve veze s, klasnom borbom radnika već je isključivo u službi fašističkog pokreta, kao »destabilizacijski« čimbenik (štrajkovi), ali kao važan element u borbi protiv socijalističkog sindikata (štrajkbrecheri) i okuplja-lište nacionalnih snaga protiv hrvatskog nacionalnog pokreta. »Nacionalni sindikat«, pod patronatom fašističkog pokreta, bio je od 1922. do kraja 1924. godine izrazito slabo organiziran i raširen o čemu jasno i ne dvojbeno svjedoče arhivski dokumenti. Godine 1922. u cijeloj Istri postoje svega tri sindikata i to *Sindacati manufatture tabacchi* (Sindikata duhanske manufakture) koji broji 70 članova, *Sindacato operai Regio Arsenal* (Sindikata radnika kraljevskog arsenala) sa 60 članova i *Sindacati ferroviari* (Sindikata željezničara) s 20 članova. Godine 1920. 18. veljače, osnovana je prva sekcija sindikata talijanskih učitelja, koja je nakon članstva u socijalističkom *Camera del Lavoro* (Radnička komora dalje C.dL) prešla u Talijansku radničku komoru. Fašistička sindikalna organizacija učitelja kao samostalna organizacija nastala je od *Associazione nazionale insegnanti fascisti* (Nacionalnog udruženja fašističkih učitelja) koje svoj nastanak datira sredinom 1920. godine. Već krajem 1920. i početkom 1921. godine, ova fašistička sindikalna organizacija uspjela je kontrolirati cjelokupni sindikalni pokret učitelja pučkih, građanskih i srednjih škola. To važi i za sve strukovne organizacije učitelja koje su Istri bile posebno brojne.²⁰ Dok je određen broj članova pokreta u sjeverozapadnoj Istri bio pod utjecajem »Marsichevog« revolucionarnog sindikalizma, u južnoj Istri to nije bio slučaj, jer je sindikalno vodstvo bilo čvrsto vezano za lokalno fašističko čelništvo.²¹ Uostalom

¹⁹ PAP, CKPu, (1918–1920), k: 8; f: B–3 i 4.

²⁰ V. Bratulić, Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, IV/1957, Rijeka, 1957, 312; PAP, Prefektura Pula (PP), k: 1f: A–6: Izvješće od 23. VI 1922. br. 49 gab. Povijesni muzej Istre (PMI), Zbirka arhivske grade (ZAG), Civilni komesarijat-prefektura u Puli (Ck, Pp), 440, (1920), D. Dukovski, Socijalno-ekonomska i politička previranja među prosvjetnim radnicima u Istri neposredno nakon prvoga svjetskog rata 1919–1923, Časopis za suvremenu povijest, I–III, 1989, Zagreb, 1989, 29–62.

²¹ Pietro Marsich, d'Annunzijev legionar, vođa fašista u provinciji Veneto (Venecija), teoretičar tzv. »građanskog otpora« (resistenza borghese). Tražio probrazbu države po načelu sindikalizma u kojoj bi tehnokracija imala zakonodavnu moć preko tzv. tehničkih vijeća (consigli tecnici). Ovaj njegov elitizam shvaćen je od Mussolinija kao skretanje od službene fašističke politike te je stoga jedno vrijeme bio u nemilosti.

sekretar CdLI, sa sjedištem u Puli, bio je najekstremniji »squadrista« i od policije označen kao »opasna osoba«, fašist »da prima ora« Salustio Agide.²² Stagnacija fašističkog sindikalnog pokreta u Istri zasigurno je vezana za događaje oko sukoba Mussolinija i prvaka sindikalističke linije fašističkog pokreta Cesare Rossija. Cijele 1920. godine, pa sve do kraja krize, koju je izazvao »Patto di pacificazione« (Mirovni ugovor između socijalista i fašista), u ljeto 1921. godine najveći eksponent fašističkog pokreta pored Mussolinija bio je Cesare Rossi.²³ Nije nimalo slučajno da upravo tada dolazi do krize milanskog fašizma (središnjica) i »provincijskih fašizama«. Fašizam se uspio uvući i u redove radničke klase, odnosno sindikalnu organizaciju socijalističkog pokreta relativno lako pridobivši dio članstva, »...umornih od revolucionarne prakse bez revolucije...« uvukavši ih u nacionalne fašističke »apolitične« sindikate. Nigdje u Italiji fašistički sindikati nisu imali takovih početnih uspjeha kao u Istri a opet nigdje nisu tako brzo stagnirali.²⁴ Ipak, iako fašistički sindikat nije u tom razdoblju ostvario neki veći napredak fašistički pokret je kao najagilnija, najjača i najagresivnija politička grupacija uspio već krajem kolovoza iste godine osnovati lokalne sekcije pokreta u svim većim središtima, uzevši u obzir i »agrarne« zone.²⁵ Bio je to samo uvod, priprema za definitivnu pobjedu fašizma u Istri koja će uslijediti netom nakon parlamentarnih izbora u svibnju 1921. godine i

²² PAP, CKPu, (1918–1920), k: 8–f: B–3i4.; PAP, CKPu, (1919–1920), k: 8; f: B–3i4; C. Silvestri, Giunta a Trieste per stroncare la veletà dei fascisti di sinistra, Trieste, br 77, Trieste 1967. 8–10; Mussolini je postavio svog provjerenog čovjeka, militantnog squadristu u Julijskoj Krajini, kako bi blokirao rad sindikal-revolucionarne struje unutar organizacije, posebice snažne u Julijskoj Krajini. Tršćanski fascio je u vrlo delikatnoj političko-ekonomskoj situaciji donio odluku da se okupi zajedno sa svim lijevim intervencionistima USI, PRI i futuristima Marinettija. Iz takovog okupljanja nastali su neki projekti kao npr. tzv. revolucionarni projekti danuncijevca, fašista Piero Pierija, Marinettija i Ferruccio Vecchija (ardito futurista). Ipak vrlo brzo akcija Središnjeg odbora FIDC išla je crtom razbijanja »revolucionarnih« ideja i sindikal-revolucionarizma ka desno orjentiranoj općoj političkoj platformi.

²³ Poslije kongresa na nagovor Rossija cijelo ljeto Pasella putuje u Rim Pisu, Firencu, Bergamo, Torino, Trst, Kopar, Pulu i ponovo u Istru od 18. IX do 5. X 1920. Za Rossija je fašizam bio jedan od oblika organiziranja političkog srednjeg sloja buržoazije. Bio je prvi sekretar pokreta u vrijeme Pasellinih turneja, urednik lista »Il fascio« i član središnjeg odbora i organizator revolucionarnog sindikalizma. Radio je sa Mussolinijem do ubojstva Matteottija. Zaslužan je za najveću mobilizaciju fašista iz srednjih građanskih slojeva koja se odvijala od jeseni 1920. do ljeta 1921. godine.

²⁴ PAP, CKPu, (1918–1920), k: 8; f: B–3i4; E. GENTILE, n. dj. 133; C. SILVESTRI, Dalla redenzione... 34; E. APIH, n. dj. 130.

²⁵ L'Azione, 23. VIII 1921. br 150.; AST, GCKT, Gab, k: 111; f: 063 (1919–1922) Civ. kom. Lošinja gen. civ. kom. u Trstu od 4, V 1921. br 715 gab.; AST, GCKT Gab, k: 111; f: 063 (1919–1922); Brzovjav di Sunnija u Kopru Gen civ. kom. od 2. VIII 1921. br 41–1543 gab.; FDC je organiziran u: Puli, Brionima, Šišanu, Medulinu, Pomeru, Premanturi, Vodnjanu, Fažani, Kanfanaru, Labinu, Oprtlju, Tinjanu, Bujama, Barbanu, Cresu, Kaštelu, Kopru, Krnici, Novigradu, Žminju, Galizani, Malom Lošinju, Lovranu, Lindaru, Muggi (Milju), Motovunu, Momjanu, Marčani, Vrsaru, Poreču, Pazinu, Rovinju, Sovinjaku, Sv. Nedjelji (Nedeščina), Taru, Umagu, Unijama, Vižinadi, Voloskom, Balama, Brtonigli, Velom Lošinju, Draguču, Kašteliru, Buzetu, Sv. Nedjelji, Pomjanu, Savičenti, Sv. Petru (dell'Amato) i Gedićima.

općinskih izbora tijekom 1922. Istarski fašizam tako je dočekaio procese koji su ga na kraju i doveli bez većeg otpora na vlast u listopadu 1922. godine.²⁶

Nacionalno vijeće Fašističke nacionalne stranke (*Partito Nazionale Fascista*, dalje PNF) 13. kolovoza 1922. godine u Milanu raspravljalo je o mogućnosti ustrojstva nacionalne, fašističke konfederacije sindikata.²⁷ I istarski fašisti poučeni direktivama iz Milana raspravljaju o istovjetnim problemima. Na drugom kongresu istarskih fašista održanom u Puli i Brijunima 10–11. rujna 1922. federalni sekretar po prvi put uz djelatnost stranke pominje i rad fašističkih sindikata kao integralnog dijela fašističkog pokreta.²⁸ Na kongresu se govorilo o teškoćama sindikalnog organiziranja fašističkih sindikata. Kao glavni krivci označeni su Talijanska pučka stranka (*Partito popolare italiano* – PPI) i Socijalistička stranka Italije (*Partito socialista d'Italia* – PSI) koji još uvijek imaju podršku većine radnika. Iako su početni uspjesi bili više nego ohrabrujući fašistički sindikalni pokret u vrijeme Rossija bio je u Istri više no skroman. Postojanje nekolicine neaktivnih sindikalnih organizacija lociranih pretežno u većim središtima provincije ne mogu se još nazvati pokretom. To na kraju priznaje i sam prefekt Istre u svibnju 1924. godine.²⁹ Tek nakon krize izazvane ubojstvom Matteottija, kada Rossi napušta stranku, fašistički sindikalizam dobiva na određenom tempu razvoja, da bi se u Istri potpuno razvio tek nakon 1925. godine, odnosno poslije sloma fašističkih disidentskih grupacija.³⁰ Ipak, 1926. stvorene su osnove fašističkog državnog sustava, odnosno korporativne države. Akcija PNF na izgradnji fašističkih sindikata izvršena je u tri faze: Prva faza je zaključena dogovorom u *Palazzo Chigi* karakteristična po programu »integralnog sindikalizma« pod patronatom stranke. Druga faza od svibnja 1924. do veljače 1925. označena je povratkom teorije i praksom klasnog sukoba. Treća faza: sindikati funkcioniraju u pogledu izgradnje korporativizma i njegovog ozakonjenja pod patronatom države. Ideja novog korporativizma nastala je je 1925. godine kao rezultat praktične politike. Činjenica je da je hegemoniju fašistički sindikalizam ostvario na polju industrijske grane gospodarstva. Cilj fašizma označen je kroz slogan: »...Fascismo il Sindacato unico obbligatorio di Stato...« (»...Fašizam i Sindikat jedinstvena obveza Države...«). Fašističke korporacije po zamisli Mussolinija neće biti novi oblik klasne borbe srednjih klasa u protestnim štrajkovima velikog stila i nikako ne novi stupanj suprotnosti rada u stranci s državom kao arbitrom. Međutim, projekt jedinstva i umirivanja sindikalnog pokreta nije tekao baš najbolje. Pakt »di *Palazzo Vidoni*« zaključen je

²⁶ PAP, PP, k: 1 f: A–6(4) Izvještaj od 15. XII 1921. br 1374 gab; L'Azione, 13. I 1922. »Il partito fascista e l'amministrazione comunale«; Isto, 15. I 1922; PAP, PP, k: 1; f: A–6(4): Generalni civilni vice komesar u Poreču je 10. travnja 1922. godine, br 970 P. S. odgovorio na traženo pismo od 7. travnja br 378 gab. Civilnom komesaru, te ga moli da se pobrine da fašisti vode propagandu bez oružja i da pojača nadzor nad njima kako ne bi došlo do neželjenih posljedica, nasilja i sl.; Izvješće CRR kapetana Vincenza Pattarusa o izvršenim mjerama osiguranja od 21. travnja 1922. br 283. L'Azione, 24. I 1922. br 20; I dati ufficiali delle elezioni amministrative nella Venezia Giulia.

²⁷ PAP, PP, (1922–1923), k: 1; f: A–6.

²⁸ Isto.

²⁹ V. Bratulić, n. dj. 312.

³⁰ PAP, PP, (1926), k: 44; f: IX/2.

2. X 1925. između fašističkih sindikata i konfederacije industrijalaca kojim je PNF praktički dobila monopol u organiziranju radnika. Ovaj projekt je u stvari predstavljao novi razvoj fašističkog pokreta i partije u Italiji i fašističkog režima.³¹ Uređenjem odnosa između fašističke stranke, odnosno fašističkih sindikata i Generalne konfederacije industrijalaca, 1925. godine, fašistički sindikati su stekli isključivo pravo organiziranja radnika. U Istri, ovaj događaj označava početak procesa igradnje korporativnog sindikalnog pokreta. Godine 1926. u Istri je već bilo organizirano 16 sindikalnih korporacija u koje je bio učlanjen 51 fašistički sindikat na nivou provincije.³² Bez obzira što se u Istri može zamijetiti izvjestan napredak u razvoju fašističkog sindikalnog pokreta, sama situacija odnosa djelatnika i poslodavaca ostala je neizmijenjena. Sindikalna komora u Puli vrlo je pasivna i nedovoljno energično reagira da zaštiti svoje članove. Uglavnom služi kao pomiratelj između općine i »potčinjenih« (*dipendenti*) djelatnika.³³ Danas poznata arhivska građa dozvoljava točnu rekonstrukciju organizacijskog ustrojstva korporativnog sustava i rasprostranjenost sindikalnih organizacija u Istri. Prema jednom od izvješću generalnog sekretara »Istarske provincijske federacije fašističkih sindikalnih korporacija« (*Federazione provinciale istriana delle corporazioni sindacali fascisti*), Adriana Petronija, puljskom prefektu, Federacija se sastojala od 16 provincijskih sindikalnih korporacija. Najvažniji pomoćni uredi Federacije, koji su ujedno bili koordinatori među različitim sindikalnim organizacijama, bili su Nacionalni sindikalni patronat i Sekcija provincijskog ureda za zapošljavanje. Korporacije su pak objedinjavale srodne institucije provincijskih sindikata, koje su pak pokrivale teritorij Istre i njezin lokalni sindikalni sustav. U ovih šesnaest korporacija bio je učlanjen 51 provincijski sindikat sa čak 97 lokalnih sindikalnih organizacija, od kojih je većina postojala tek formalno.³⁴ U tom smislu A. Petronio je cirkularnim pis-

³¹ A. Lyttelton, n. dj. 497–499, 515, 517.

³² PAP, PP, (1925)k: 33; f: X–2/3: Confederazione nazionale delle corporazioni sindacali fasciste-Comitato Comunale Sindacati Riuniti di Pola: sede sociale Vittorio Emanuele III; sek. Balssich, Prefektu Istre od 18. IV 1925.

³³ PAP, PP, (1925)k: 33; f: X–2/3.

³⁴ Isto.; »Provincijska korporacija poljoprivrede« (u zagradama se navode imena sekretara- ing. agr. *Antonio Fontanof*), objedinjavala je četiri provincijska sindikata i to: »poljoprivrednih tehničara« (*Sacchi Achile*), »poljoprivrednih zadruga« (*Defranceschi Italo*), »geometara« (*Antonio Rizzo*) i »kolona« (*Marco Stocovaz*). Sindikalne organizacije koje bi ulazile u ovu shemu postojale su samo u Vrsaru (Sindacato agricoltori) i Umagu (Sindacato agricoltori colonico). »Zdravstvena provincijska korporacija« (*Omero Mandruzatto*), okupljala je srodne sindikate liječnika, veterinarara, apotekara i bolničara, koji su svoje podružnice imali u Puli (*Sindacato sanitari*), sindikat zdravstvenih radnika, apotekara i veterinarara. Grisan Bruno postavljen je za sekretara »Korporacije intelektualnih profesija«, koju su činili sindikat inženjera (*Grubissich Antonio*), odvjetnika (*Benussi Andrea*), knjigovođa (*Faltiner Giuseppe*) i javnih bilježnika koji je u to vrijeme bio u osnivanju. Godine 1926., postojala je samo jedna lokalna podružnica sindikata korporacije u Puli i to sindikat inženjera. »Provincijska korporacija šumarstva« postojala je samo na papiru-formalno. Za sekretara je privremeno postavljen *Angelini Giulio*. »Provincijska korporacija škola« (*Scandola Antonio*) bila je organizirana od tri provincijska sindikata i to sindikata profesora srednjih škola (*Scandola Antonio*), didaktičkih upravitelja (*Bearz Basilio*) i sindikata učitelja (*Lollich Giovanni*), čije su podružnice bile razmještene u Puli (sindikat profesora srednjih

mom obavijestio sve lokalne sekretare stranke da intenzivno rade na razvoju sindikalne organizacije. Od doslovce poručuje: »...U procesu razvoja fašističkih sindikata potrebno je organizirati kontinuirani razvoj i konsolidaciju vlastitih sindikata i od vas rukovodioca se očekuje određena aktivnost u tom smislu da pružite materijalnu i moralnu pomoć. Potrebno je takve sindikate osnovati u svim mjestima na obali Istre...«. ³⁵ Iako je u drugoj polovici 1925. godine počela izgradnja sustava, glavna je intencija bila osigurati utjecaj u svim sindikalnim

škola), Piranu (sindikati učitelja), Vrsaru (sindikati učitelja), Osoru (sindikati učitelja) i Malom Lošinj (sindikati učitelja). Provincijska korporacija službenika (*Umberto Boncina*) bila je daleko najbrojnija i najraširenija sindikalna korporacija, koja je pod svojom ingerencijom imala provincijske sindikalne organizacije službenika (*Cusmich Ermano*), javnih ustanova (*Presil Carlo*), privatnih službenika (*Mantovani Mario*), razgranate u skoro svim većim urbanim istarskim središtima. U Labinu (*sekcija službenika*), Poreču (*općinskih službenika*), Puli (*općinski službenici, službenici kralj. manufak. duhana, službenici kralj. mornarice, carinski službenici, službenici poreznih i financijskih ureda, državni službenici i službenici PTT*), Piranu, (*službenici izdavačkih zavoda*), Vrsaru (*općinski službenici*), te Motovunu, Bujama, Buzetu, Barbanu, Roču i Balama (*općinski službenici*). Ovoj povijesnoj činjenici očito ne treba komentara. Posve je jasno tko je činio gro članstva fašističkog sindikalizma, što u potpunosti odgovara socijalnom sastavu fascija »urbanog« fašizma. Provincijski sindikati kralj. mornarice (*Bacneta Carlo*), službenika kraljevske manufakture duhana (*Ive Francesco*) i kraljevskih solana (*Mario Davanzo*) u Piranu, činili su Provincijsku korporaciju industrijskih državnih poduzeća (*Corporazione provinciale Aziende industrie dello Stato*) na čijem čelu se nalazio Salini Girolamo. Sindikalne podružnice bile su organizirane samo u Piranu i Puli. Saina Giuseppe vršio je nadzor i upravljao »Provincijskom korporacijom štampe« sastavljenu od provincijskih sindikata novinara i korespondenata, tipografa i srodnih djelatnosti prodavača novina, trgovaca papira i knjigovezaca (u to vrijeme bila je u osnivanju). Provincijska korporacija ribarstva okupljala je čak pet sindikalnih organizacija na razini provincije, i to sindikat ribara (*Mulesin Domenico*), radnika na konzerviranju ribe tvornice sardina (*Zennaro Mario*), prodavača ribe (*Beltrame Fioretto*), obalnih ribara (*Mario Petronio*), drugi sindikat obalnih ribara vodio je De Cicco Filippo. Ovu, poslije korporacije službenika, najznačajniju i najbrojniju korporaciju vodio je s dosta uspjeha kapetan *Rafaele Cordona*. Provincijska korporacija rudarstva (*Galliano Paliaga*) sjedinjavala je sve srodne industrije kao npr: sindikat raških rudara (*Valentino Nino*), kopača boksita (*Salles Antonio*), kopača lapora (*Valentino Antonio*) i kopača vapnenca (*Sandri Giulio*). Sasvim je logično da su se ove sindikalne podružnice osnivale u zonama gdje se i odvijala navedena djelatnost. Tako sekcije nalazimo u Plominu, Žminju (*kopači boksita*), Raši, Labinu i Taru (*»Cavatori pietra calcare«*). Od trenutka osnivanja vrlo važnu korporaciju prometa i transporta vodio je Cellentani Giuseppe, ujedinivši provincijske sindikate telefonista, PTT usluga, prijemnih ureda, tramvajskih i lučkih radnika, čije su podružnice osnivane u Labinu, Izoli, Plominu, Piranu, Puli i Vrsaru. Iz domene kulturnih djelatnosti postojala je jedinstvena provincijska korporacija sindikata »Corporazione provinciale del Teatro« (*Stein Giovanni*), »*sindacato personale adetti al teatro*« (*Dobrovich Umberto*). Vodstvo Korporacije, zajedno sa sindikalnim podružnicama nalazilo se u Puli. Provincijska korporacija uslužnih djelatnosti (*Basilisco*) bila je organizirana od dva provincijska sindikata, hotelskih radnika (*Ugo Fonda*) i ugostitelja te sobara (*Jellen Giovanni*) sa sindikalnim podružnicama u Labinu Puli i Piranu.

³⁵ Isto, : Federazione Provinciale Istriana – Corporazioni sindacali fasciste: sekretar Sindikata A. Petronio sekretaru Corporazione nazionale della pesca-Capitano Ricci i na upoznavanje prefektu od 17. VIII 1925. br. 672/25. Isto: CNCSF-CSF di Pola br. 594/25 od 11. VIII 1925. Anselmu Cassiniju Prefektu Istre obavještava ga o upisu Sindikara robara u fašističke sindikate- Umberto Boncina za CSF.

korporacijama, pogotovu u korporacijama radnika.³⁶ B. Mussolini je u kolovozu 1925. godine poslao brzojav – Cirkular o načelima organizacije fašističkih sindikalnih korporacija. Posebice pozornost reba obratiti problemu radničkih korporacija i različitih stanja u njima kao i počecima fašističke agitacije među radnicima kako bi se organizirale fašističke korporacije radnika. Sekretar Confederazione industriale Benni je u razgovoru s Mussolinijem zaključio da je potrebno korporaciji nametnuti fašistički duh i staviti ih pod volju i inicijativu fašističke stranke. To je po njemu bio veoma delikatan posao u kojemu se zahtjeva puna pozornosti naročito oko financiranja ovih korporacija u teškim financijskim situacijama kakva je tada vladala u Italiji.

Formalno su u Istri od 1926. godine, postojale tek *tri* provincijske korporacije i to *korporacija unutrašnje industrije sa sindikatima građevinske i metalno-prerađivačke industrije, Korporacija javnih službi* bila je povjerena Botteri Antoniju sa provincijskim sindikatom radnika plinovoda i *Korporacija prehrane* Na čelu svih korporacija i sindikata stoje prvaci istraskog fašizma: Adriano Petronio, Rude Antonio, Cattanaro Ercole i Umberto Boncina.³⁷ Uz generalnog sekretara sindikalnih korporacija Istre bira se i tzv. »Pokroviteljstvo (nacionalno) provincijskih ustanova Istre« u koje, po dužnosti u fašističkostranačkoj hijerarhiji ulaze Boncina Umberto, Draghicchio Luigi i Omero Mandruzzatto (kao predsjednik) dok su kooptirani članovi Direktorija bili Grisan Bruno, Devescovi Angelo, Petronio Gino, Ive Francesco i Stocovaz Marco. Ispred Fašističke stranke i njenog vodstva u Istri osnovan je tzv. »Ured za postavljanje«, odsono Kadrovska komisija koja je na preporuku istarskog prefekta ili federalnog sekretara P.N.F. postavljala povjerljive ljude na rukovodeća mjesta.³⁸

Do 1929. godine, članstvo u korporacijama zasnivalo se na dobrovoljnosti (karakterističan je mali broj članstva), dok je nakon 1929. članstvo u pojedinom sindikatu bilo obvezatno iako se i do tada od slučaja do slučaja na tome inzistiralo.³⁹ Ipak tendencija fašističkog režima, da na ovaj način »fašizira« sve društvene slojeve, posebice radničke slojeve i seljaštvo, kako bi se time zadao smrtonosan udarac socijalističkom i komunističkom pokretu, nije bila u potpunosti ostvarena.⁴⁰ U Istri, sastav korporacija ubrzo se pretvorio u glomazan, nefunkcionalan i neekonomičan birokratizirani aparat, od kojega je korist (nadasve materijalnu) izvlačio samo fašistički stranački vrh provincije. Čak je većini članstva fašističke stranke (agrarni fašizam) korporativni sustav predstavljao nekoristan balast, koji je kočio razvoj »...izvornih fašističkih dogmi...«.⁴¹ Ne iznenađuje stoga bojkot sindikata od strane fašista u unutrašnjosti Istre i zonama tzv. »agrarnog« fašizma, koji je, čini se, i pored svih pritisaka pošao nekim svojim razvojnim putem.

³⁶ PAP, PP, (1925)k: 33; f: X–2/3, : Brzojav B. Mussolinija prefektu od 21. VIII 1925 br 19806 Cirkular.

³⁷ PAP, PI, (1926), k: 44; f: IX/1–3.

³⁸ Isto; Godine 1926. u »kadrovske komisiji« bili su Devescovi Angelo, Pedrotti Felice, Fonda Amadeo, Faltiner Giuseppe i Bacchetta Carlo.

³⁹ PAP, PP, (1929), k: 83f: XII–b–4/1.

⁴⁰ Isto. Elenco delle segretarie sindacali d'Istria.

⁴¹ Isto.; PAP, PP, (1929), k: 83: f: XII–b–3 Dopis od 21. VIII 1929 br 1070.

U 1927. godini istarski fašistički pokret ulazi u novu fazu razvoja, prebrodivši najteže trenutke krize, te počevši provoditi mjere koje bi trebale osigurati snaženje stranke (čistka, preustrojstvo organizacije) odnosno svih fašističkih institucija i organizacija. Međutim, iako se država svojim represivnim mjerama pokušala obraniti od narastajućeg nezadovoljstva, nije se mogla obraniti od nezadovoljstva koje je poteklo iz redova samih fašista. Namjera države u Istri je da svojim dekretima i zakonima prije svega asimilira slavensko, odnosno hrvatsko i slovensko pučanstvo. Sljedeći značajan korak koji je država odnosno Mussolini, načinio, a u Istri se osjetio te imao određene posljedice, jest njegov obračun sa sindikalizmom dvadesetih godina i Rossijem. Za Istru to znači ulazak u završnu fazu izgradnje fašističke korporativne države.⁴²

Prefekt Istre, kao najviši izvršni, državni i stranački organ u provinciji, a koji je direkto odgovoran vladi, odnosno Fašističkom velikom vijeću dobio je od Ministra *Suarda* u drugoj polovici 1927. godine naređenje da se pobrine za razvoj sindikata i fašističke mladeži jer je upravo u tim segmentima u Istri bilo najviše problema.⁴³ Osnovni problem koji je zaokupljao središnje fašističke organe bila je malobrojnost i neaktivnost fašističkih sindikalnih organizacija. Istovremeno, s doista upornim radom fašističkog vodstva na ovim problemima, u istarskim stranačkim organizacijama provodi se javna čistka u stranci od svih »opozicijskih« struja, kako bi se u Istri nesmetano mogao ustrojiti korporativni fašistički aparat.⁴⁴ Mussolini, koji se konačno oslobodio svih opozicijskih snaga unutar stranke, mogao je sad bez ikakvih prepreka prijeći na izgradnju korporativne države. Godina 1927. jest trenutak kada se sa izgradnjom korporativne države konačno kreće u rušenje svih institucija stare demokratsko-liberalne države i »preživjelog sustava«. U Istri se provincijski direktorij, potvrđen od središnjice u Rimu 1. veljače 1927. godine, u sastavu: Mrach Giovanni, Nino de Petris, Plinio Vascotto, Italo de Franceschi, Luigi Rismondo, Gino Privileggi i Oscar Curzolo (na temelju konačne redakcije Statuta iz 1926. godine), potpuno posvetio ustrojstvu provincijske sindikalne korporacije, i njenom uključivanju u »Nacionalni sustav« temeljem zaključaka sastanka »Nacionalnog direktorija« (Direttorio Nazionale) PNF od 4. veljače 1927. godine (Palazzo Chigi), kojim je posebna pažnja posvećena novim fašističkim asocijacijama koje su ušle u jedinstveni sustav korporacija, a to su: Associazione nazionale fascista fra dipendenti dell'Aziende industriali dello Stato, Associazione nazio-

⁴² M. Korlević, Uprava i sudstvo u Istri od 1918 do 1945, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, II/1954. 64; S. Benvenuti, Radničke i socijalne borbe u Istri između dva svjetska rata, PM, IX 1979, 196.; Isti, Classe operaia e fascismo nella Venezia Giulia, Bollettino... , 1–2/75; Ova tenzija imala je za cilj potpunu fašizaciju društva i klase radništva koja nije još uvijek pristajala uz fašizam. Jedan od ključnih momenata ove politike u Istri jest da se pri zapošljavanju uz ostale podatke prilaže i preporuka fašističkog sindikata za posao. Pučki prijatelj, 20. I 1927 br. 3.

⁴³ PAP, PP, (1927), k: 54; f: IX–1/2; Foglio d'Ordini, od 16. VII 1927. br 32, 2.

⁴⁴ Foglio d'Ordini, od 5. veljače 1927. godine br 22. »La riunione del Direttorio nazionale«; Kako je pooštrena kontrola rada fašističkih organizacija i pojedinaca, kako preko svojih sekretara, prefekta tako i preko tajne policije koja je kontrolirala isključivo političke mjene u radu fašista. Samim tim uslijedila je čistka među fašističkim članstvom na temelju odluka donesenih još 1926. godine. Fašistički službeni organ Foglio d'Ordini je svakodnevno izvještavao o rezultatima čistke iznoseći javno isključene članove.

nale fascista dei Pubblico impiego, Associazione nazionale fascista degli Speciatori all' ingresso di Private di Rivenditori di private, Associazione nazionale fascista dei Ricevitori Postali i Agenti Rurali. Kao protutežu ove idilične slike uspješnosti fašističke vladavine, odnosno provođenja socijalnih i političkih reformi, poslužiti će nam »iskrena ispovijest« jednog od aktualnih fašističkih čelnika o stanju na »terenu«. U drugoj dekadi rujna 1927. godine »capozona« Pula, Antonio Rizzo, poslao je promemoriju političkom sekretaru istarske federacije PNF, te na upoznavanje direktoriju FDC Pula, o »situaciji u fašijima zone Pula« nakon službene inspekcije po mjestima južne Istre obavljene u prvoj polovici rujna. Vrijedilo bi ovu promemoriju detaljnije analizirati jer daje izvanrednu nepatvorenu sliku stanja bez imalo ukrašavanja, vrlo prostim i suhoparnim rječnikom fašističkog birokrate, koji nema interesa falsificirati podatke. Slika što ju Rizzo pred čitateljem ocrta, pogađa suštinu stagnacije stranke i slabljenja režima na ovim prostorima, nakon prebrođene unutarnje krize, koja i u tim trenucima ostaje kruta, bez sluha za obični puk i njegove probleme, inzistirajući na svojim političkim dogmama. Na početku »promemorije« šef zone Pula poziva federalnog sekretara da što hitnije na terenu provjeri situaciju u pojedinim sekcijama FDC. »...Osim toga potrebno je utvrditi odnose fašista i ruralnog stanovništva, koje nije zadovoljavajuće, dapače, koje zrači stalnom napetošću, a koje ne vodi razvijanju povjerenja između fašističke države i stanovništva poradi loših odnosa sa državnim institucijama, koje ne idu na ruku seljaku, pogotovu ne slavenskom, odnosno hrvatskom seljaku u slavenskim zonama.«⁴⁵ Ovo nepovjerenje je ograničeno najviše poradi apatije talijanskog nacionalnog elementa u manjim mjestima. Primjerice u Valturi gdje su uzroci prepoznatljivi, a svode se na lošu fiskalnu politiku i visoke takse Općine. Napuštanje politike oslobođenja sela od taksu, velika bijeda i nezaposlenost (neki fašisti koji tu žive, te pripadnici MVSN su nezaposleni dok se protivnici režima i »Slaveni«, misli se na Hrvate, zapošljavaju u industriji), te neplaćanje države seljacima naknade za uginla goveda u ratu, rezultiralo je općim nezadovoljstvom i masovnim napuštanjem stranke i fašističkih institucija. Situacija u sekcijama i podsekcijama Šišan (Škatari, Šikići Jadreški), Ližnjan, Medulin, Pomer, Prematnura (Banjole, Vinkuran, Vintian), Fažana (Peroj, Štinjan), Galizana (Loborika) i Valtura (Muntić), vrlo je različita. Od vrlo dobrog fašističkog rada u Šišanu, Medulinu, Pomeru, Premanturi, dobrog u Galizani do lošeg u Valturi, često ovisno o motivaciji sekretara FDC. Međutim u jednom je situacija svugdje ista, a to je teška ekonomska kriza i velika nezaposlenost i bijeda. Problem jest taj što među nezaposlenima ima »starih« fašista i crnokošuljaša. Fašistički vrh zone Pula pokušava javnim radovima uposliti nezadovoljno stanovništvo. U tom smislu imaju čak i prijedlog da se u sela počne uvoditi pitka voda, da se asfaltiraju ceste, isušne bare te podijeli šuma za sječu seljacima kao i općinski pašnjaci i livade.⁴⁶

Činjenica je da su se tijekom 1926. godine disidentske grupe unutar pokreta oslobodile fašističke stege i da su organizirale neovisne fascije i sindikate. Međutim, u 1927. godini, kada je Mussolini odlučio da raskine s »neovisnim

⁴⁵ PAP, PP, (1927), k: 67; f: IX-3; k: 54; f: IX-4/1-12.

⁴⁶ PAP, PP, (1927), k: 67; f: IX-3; k: 54; f: IX-4/1-12; Ovaj obilazak zabilježio je i puljski fašistički dnevni tisak L'Azione, 13. IX 1927.

sindikalizmom«, u Istri se počela iz nerazješjenih razloga voditi kampanja protiv svih sindikata, odnosno protiv sindikalnih rukovodstava.⁴⁷ Naročito su na meti bili sindikati radnika u poljoprivredi, koji su se otvoreno pobunili protiv slabe socijalne i gospodarske politike provincijskog fašističkog vodstva, te protiv nezainteresiranosti za njihove probleme.⁴⁸ To je vrijeme kada se istarsko selo nalazi na rubu gladi i socijalne bijede. Sukob sindikalnih aktivista, odnosno članova sindikata, i fašističkih glavešina na lokalnim razinama buknuo je najsnažnije na Bužeštini, u zoni koja je bila naseljena uglavnom hrvatskim i slovenskim stanovništvom.⁴⁹ Brzjavima dr. Cuchiare od 10. siječnja, te Adriana Petronia, generalnog sekretara istarske provincijske federacije sindikalne korporacije i sekretara FDC u Puli, od 15. siječnja 1927. godine br 75/27, bužet-skom FDC da se ne ometa rad fašističkom sindikatu poljoprivrednika (s njim je upoznao prefekta) u njegovom nastojanju na mirnoj penetraciji u alogene zone, te da se već jednom raskrsti sa stranačkim dogmama, jer se po njegovu shvaćanju ulazi u »... jednu novu eru koja je na pomolu, horizontu političko-nacionalne scene u Istri.«⁵⁰ Situacija se zaoštrila nakon brzjava dr. Antonia Cuchiare (predsjednika sindikata poljoprivrednika), od 16. veljače upućenom istarskom prefektu. Ovime u započinje Buzetu šestomjesečna kriza u koju je osim problema sindikata uvučen i podestat Buzeta, pokazavši u jednom trenutku nagonmilanost i nerješnost problema, sitnih intriga, nesnošljivosti i očaja iz kojeg ovaj mikrosustav vlasti, u tada zabitom kraju jedne pokrajine, nije umio iznaći puta.⁵¹ Osporavani rad fašističkog sindikata poljoprivrednika u Buzetu, koji je osnovan u studenom 1926. godine, od strane bužetske partijske sekcije, odnosio se na praksu sindikalnog vodstva da od Hrvata i Slovenaca nije zahtijevao članstvo u fašističkoj stranci.⁵² Prvenstveni zadatak mu je bio da mirnim putem asimilira slavensko hrvatsko seljačko pučanstvo, što lokalno fašističko čelništvo nije shvatilo, vjerujući da se protiv njih vodi proturežimska kampanja. Dr. Cuchiara u svojim brzjavima upućenim Prefektu i Provincijskom sekretaru fašističkih sindikata izričito govori o zanemarivanju sindikalnih organizacija i njihove uloge na denacionalizaciji i asimilaciji u alogenim zonama. Glavnog krivca za ovakovo stanje pronalazi u Federalnom sekretaru PNF za Istru G. Mrachu koji je »... zaokupiran svojom klijentelom, te prestaje polako biti onaj fašista kakav je bio na početku te koji se više bavi svojim privatnim nego nacionalnim interesima.«⁵³ Žali se da je njihov sindikat sustavno napadan od pojedinih zavidnih »politikanata«, iako je dalje nastavljao sa sustavnom mirnom penetracijom u alogenim zonama. Ovaj proces je započet još 1926. godine, kada se počelo sa intezivnijom talijanskom propagandom. Dr. Cuchiara brani ideju »novog fašističkog sindikata« intencijom da se da »...nešto bitno novo u talijanskoj nacionalističko-fašističkoj politici...«. Drži da je glavni razlog nastanka ove ideje bio poradi aktivnosti »jugoslavernskih« propagatora, (Hrvati

⁴⁷ PAP, PP, (1927), k: 82; f: IX-1/4.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ PAP, PP, (1927), k: 82; f: IX-1/4.

⁵⁰ PAP, PP, (1927), k: 82; f: IX-1/4.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

koji su propagirali sjedinjenje Istre sa Hrvatskom u kraljevstvu SHS) koji su »klevetali« Italiju a posebice fašizam zbog toga što nije ništa učinio u zaštiti seljaka od visokih nameta, već je naprotiv ove namete povećao...« te je stoga »...talijanski element pokrenuo inicijativu ovakovog sindikata koji je radio na odvratanju apatije talijanskog seljaka koji inače ima snažnu averziju prema talijanskim politikantima«. Dr. Cuchiara nadalje doslovce piše:»...Cilj našega sindikata nije da Slavene preobratimo u Talijane, da im nasilno zamjenjujemo prezimena koja oni od vjkada nose i da ih tako potalijančimo, jer je to apsurdno i nama ne donosi ništa dobra, već da ih zaštitimo od neprijateljske propagande te da ih zajedno sa ostalim Talijanima svrstamo pod jednu zastavu domovine, odnosno da među nama nema više razdora.«⁵⁴

Buzetski fašisti su reagirali tako što su se konstantno pozivali na dogovore s federalnim sekretarom G.Mrachom koji je ovu akciju apriori ocijenio kao »proturežimsku«.⁵⁵ Međutim bilo je tu i dosta ličnih sukoba i osvete zbog isključenja iz vodstva sindikata pojedinih fašista od strane dr. Cuchiara.⁵⁶ Epilog ovog sukoba poznat je. Nakon sastanka na kojem su sudjelovali četvorica čelnika sukobljenih strana dr. Chiappetta Antonio, politički sekretar Fascia u Buzetu, dr. Cuchiara, sekretar buzetskog fašističkog sindikata poljoprivrednika, Crivicich Giacomo i Clarich Natale uz nazočnost Giovannija Mracha i Adriana Petronija. Uslijedio je definitivni zaključak, za tu priliku osnovanog »kvadrirumvirata«, da su postupci direktorija sindikata »...kronično protunacionalni«, negirajući svako opravdanje sindikalnog vodstva. Članovi direktorija sindikata odmah su nakon toga izašli iz sindikata i dali ostavke, a to su u znak protesta učinili i članovi općinske komisije i time izazvali općinski krizu.⁵⁷ Nakon svega Adriano Petronio je još jednom pokušao objasniti provincijskom fašističkom čelništvu, novo shvaćanje sindikata početkom rujna 1927. godine no čini se da njegovo inzistiranje na otvaranju sindikata masama nije naišlo na odobravanje.⁵⁸ Bez obzira na ovaj neuspjeh Petronio je nastavio sa ovom strategijom u kojoj članska knjižica PNF nije bila nužan uvjet pristup sindikatu.⁵⁹

Sindikalne organizacije istarske provincije nikad nisu bile brojne i uglavnom su nesustavno i neredovito djelovale, međutim besprijekorno su i vrlo predano radile u vrijeme priprema za organizaciju prve korporativne parlamen-

⁵⁴ Isto. Dopis Adrianu Petroniju od 16. II 1927.

⁵⁵ Isto.; Dopis Adriana Petronija Prefektu od 5. III 1927. godine br 450.

⁵⁶ PAP, PP, (1927), k: 82; f: IX-1/4.

⁵⁷ Isto; Pismo prefektorskog komesara Buzetske općine istarskom prefektu od 2. III 1927. br1 gab; . L'Azione, 18. II 1927. *Importante visita di Gerarchi fascisti a Pinquente*«.

⁵⁸ PAP, PP, (1927), k: 54; f: IX-3 : Dopis od 9. rujna 1927. godine br 2023/27 Adriana Petronia upućen federalnom sekretaru PNF, Predsjedništvu federalnog vodstva PNF te Prefektu Istre.

⁵⁹ PAP, PP, k: 67, f: IX-4; Dopis Vicesekretara A. Petroniju 12, X 1928. br 172 Ris. Isto, Adriano Petronio Prefektu od 28. IX 1928. Nastavile su se čistke u redovima stranke u kojoj su uglavnom meta napada bili politički sekretari Fascija, Tako su u mnogobrojnim pismima upućenim visokim fašističkim hijerarhima provincije denuncirani sekretari Novigrada, Cresa, Pirana, Medulina, Premanture, vođene su brojne diskusije, polemike oko banalnih gospodarskih i političkih pitanja, koja u okvirima okruženja u kojem su nastala su životna. Otvoreni su stari sukobi, koji vuku korijene još iz srednjovjekovnog razdoblja, oko pašnjaka, lokava, confina općinskih i sl. Isto; k: 54; f: IX-4/1-12.

tarne zbornice. Naime, krajem 1928. godine, predsjednici sindikalnih organizacija provincije poslali su promemoriju prefektu povodom izbora 1929. godine, navještajući opasnosti, u vrijeme izbora, od eventualnih radničkih nezadovoljstava i »...političko nacionalnih čimbenika«. Glavna intencija ipak je bila na »mala vrata« ubaciti i svoje predstavnike na listu kandidata Fašističkog velikog vijeća u korporativnoj komori. Ova intencija sindikalnih rukovodilaca začudo nije bila eventualno spriječena od državnih čimbenika, već od strane stranačkog vrha provincije.⁶⁰ Godine 1929. situacija je ponešto izmjenjena samom reorganizacijom sindikalnog sustava. U Istri sada postoji ukupno 63 provincijska sindikata koji su upisani u Nacionalne konfederacije fašističkih sindikata u Industriji,⁶¹ Nacionalnu konfederaciju fašističkih sindikata slobodnih profesija i umjetnika,⁶² Nacionalnu konfederaciju fašističkih sindikata trgovaca,⁶³ Nacionalnu konfederaciju fašističkih sindikata prometa i unutrašnje plovidbe,⁶⁴ Nacionalnu konfederaciju fašističkih sindikata bankarstva⁶⁵ te Nacionalnu konfederaciju fašističkih sindikata poljoprivrednika,⁶⁶ koji su raspoređeni u 52 istarska mjesta.⁶⁷ U Istri je proces preustrojstva sindikalnih organizacija tijekom 1929. godine, poradi složenosti gospodarske i političke situacije, teкао vrlo

⁶⁰ PAP, PP, k: 83; f: XII–b–4/1.

⁶¹ (27 – provincijskih sindikata i to: poligrafa, kemičara, stolara, zidara, pekača cigli, ciglara, krečara i cementara, konstruktora, tehničara i službenika u metalurgiji, ribara i ribarskih radnika u preradi ribe, muški i ženski krojači, brijača i frizera, obučara, pekara, tehničkih službenika prehrambene industrije, radnici, tehničara monter, rudara i zidarskih pomoćnika, kamenoklesara, muzičkih radnika, zbornih radnika, scenografa, službenika i tehničara administracije A. G. , plinara, zavisnih industrijskih radnika, finomehaničara).

⁶² (14 – provincijska sindikata: autora i kritičara, muzičara, lijepih umjetnosti, odvjetnika i prokuratora, notara, doktora ekonomskih znanosti, računovođa, inženjera, arhitekata, vještaka, liječnika, veterinar, apotekara, primalja).

⁶³ (9 – provincijskih sindikata: trgovačkih putnika, privatnih ugostitelja, hotelijera, službenika, poreznika, namještenika, trgovaca, revizora, čuvara).

⁶⁴ (6 – provincijska sindikata: tramvajskih radnika, telefonista, lučkih radnika, automobilista, nosača i poslužitelja, i kočijaša).

⁶⁵ (1 – sindiakt bankara).

⁶⁶ (6 – provincijskih sindikata: poljoprivrednih tehničara, kolona i napoličara, nadničara sintih posjednika, pastira te šumskih radnika koja je u to vrijeme bila u osnivanju).

⁶⁷ PAP, PP, k: 83; f: XII–b–4/1: Dopis Adriana Petronia Istarskom prefektu od 10. I 1929. br. 111/29 s popisom sindikata i sekretara sindikalnih podružnica u Istri. : Sindikalne podružnice svih ovih sindiakta nalazile su se u Labinu, Tinjanu, Barbanu, Bujama, Boljunu, Kanfanaru, Kopru, Kašteliru, Cresu, Novigradu, Vodnjanu, Herpelje Kozina, Plominu, Žminju, Grožnjanu, Izoli, Velom Lošinju, Malom Lošinju, Merezigama, Motovunu, Ne-rezinama, Osoru, Vrsaru, Poreču, Vrhu, Buzetu, Piranu, Pazinu, Puli, Oprtlju, Rovinju, Roču, Savičenti, Slumu, Šušnjevi, Umagu, Balama, Brtonigli, Dekanima, Višnjanu, Vižinadi, Valturi, Banjolama, Cerovlju, Ližnjaju, Premanturi, Šišanu, Štinjanu, Taru, Savudriji, Fažani i Pomeru. Shema sinikalnog ustrojstva u Istri primjerena je promjenama koje su nastale tijekom 1929. godine na razini Italije, na temelju Kraljevog dekreta od 27. siječnja 1929. br. 79. koja u cjelosti pokriva 6 Nacionalnih konfederacija, industrije (sa 15 Nacionalnih federacija), poljoprivrednika (sa 7 Nacionalnih federacija), trgovine (7 Nac. federacija), prometa i unutrašnje plovidbe (6 Nac. federacija), bankara (4 Nac. federacije) i pomorstva i zrakoplovstva (sa 2 Nacionalne asocijacije). PAP, PP, (1929)k: 83; f: XII-b/3: Inquadramento sindacale od 10. I 1929. br. 111/29.

sporo. Glavni proces, što je vidljivo iz priloženog materijala, jest fuzija srodnih sindikata i njihova inkorporacija u određene konfederacije. Problem koji se tu pojavljivao jest taj što pojedini sindikati nisu nailazili na jasno određene interese svog udruživanja, tako da se njihov broj konstatno smanjivao, kako je popuštala pozornost o obvezatnosti članstva svih zaposlenih.

Bez obzira na ove promjene, situacija u sindikalnoj organizaciji Istre bila je vrlo ozbiljna, a na to su upućivali sekretari provincijskih sindikata tražeći nekakvu »...transformaciju sindikalnog organiziranja jer postojeća nije imala uspjeha...« odnosno kako je bila blokirana u radu traži se preuređenje sindikalne organizacije u cjelini.⁶⁸ Kolovoza 1929. godine, glede preuredbe sindikalnog sustava, Ministarstvo Korporacija, Generalna Direkcija profesionalnih društava, poslala je istarskom prefektu cirkularno pismo br. 39045/97 koje zajedno s cirkularom br. 36986/97 AG, od 25. svibnja iste godine čini suštinu ideje procesa preustroja sindikalnih organizacija. Prefekti su ovim stekli zakonske mogućnosti utjecaja na razvoj fašističkih sindikata. Oni su bili ti koji su predlagali, postavljali pitanja o preustroju i sl., a ne sekretari provincijskih korporacija.⁶⁹ Međutim, prepisku s rimskom središnjicom nastavili su pojedini sindikalni »komesari«. Najagilniji je bio *Unione provinciale sindacati fascisti dell'industria – Pola* (Provincijski savez fašističkih sindikata u Industriji – Pula), koji su već 21. kolovoza 1929. godine, poslali Predsjedništvu nacionalne konfederacije fašističkih sindikata u industriji u Rimu, izvješće o situaciji i prijedloge novog ustrojstva. Ovom sindikalnom savezu pripadali su sindikati rudara i pomoćnih radnika, kopača boksita, te industrije za bonifikaciju Raše i graditeljstvo, ali i sindikati brijača, drvodjelaca, radnika u industrijama cementa u Puli i Labinu, kamenolomaca, orkestralnih djelatnika, pekara, brodograđevnih radnika u Puli, Lošinj, službenika, tvornice sapuna u Piranu, te tvornice lokota. Jedini problem, koji se do tada pojavio, bilo je potpisivanje kolektivnih ugovora na temelju regula *Carta del Lavoro*.⁷⁰ U siječnju 1927. godine, Fašističko veliko vijeće donijelo je niz zakonskih akata vezanih za radne odnose u korporativnoj državi pod imenom *Carta del Lavoro*. U travnju, točnije 21. travnja 1927. godine, promoviran je ovaj zakon u okviru *Natale di Roma* (Godine Rima) i *Festa del lavoro* (Blagdana rada). *Carta del Lavoro* jest skup demagoških fraza, koji su potpuno ukinuli, a ne dali slobodu sindikalnim organizacijama. Ovim aktom fašistička država, odnosno stranka, potpunoma je potčinila bilo kakve oblike radničkog udruživanja, u procesu pretvorbe u korporativno društvo.⁷¹

Problemi brojnih fašističkih sindikata i njihovih središnjica nisu bili identični. Nekako u isto vrijeme (u svibnju), *Confederazione Nazionale Sindacati fascisti Professionisti ed Artisti Roma* (Nacionalna konfederacija fašističkih sindikata javnih djelatnika i umjetnika), šalje cirkular br 65, kojim se želi ustanoviti točna »periferna struktura« Konfederacije. Činjenica je bila da je ova konfederacija bila jedna od rijetkih koja nije imala provincijske urede. Opstojali su

⁶⁸ PAP, PP, (1929)k: 83; f: XII–B/3.

⁶⁹ Isto, Cirkular od 2. VIII 1929. br 39045/97.

⁷⁰ Isto, Izvješće od 21. VIII. 1929. br 734. Ris.

⁷¹ PAP, PP, (1928), k: 67; f: IX–X/2: Foglio d'Ordini, La Carta del Lavoro, br. 29, 23. aprile Anno V.

samo pojedinačni sindikati koji su se okretali svom radu onako kako bi ih sekretari naputili. Nisu imali ni svoje statute, a kamoli da su bili povezani s ostalim privincijskim sindikatima ili možda sa sindikatima izvan provincije. Cirkularom je naredeno da se u svakoj provinciji sekretari i povjerenici sindikata zalažu za formiranje provincijskih odbora. Zahvaljujući izvješću regionalnog inspektora, prof. Coste, središnjici u Rimu, možemo se donekle upoznati s poduzetim aktivnostima na području Julijske Krajine, odnosno u Istri. Za razliku od provincije Trsta, na čijem teritoriju je djelovalo 16 sindikata sa 1203 člana, u Istri je tek 9. kolovoza osnovan provincijski odbor sa sjedištem u Pulji koji je okupljao sve kategorije provincijskih sindikata.⁷²

Mjesečno izvješće generalnog sekretara Gilda Bacca Provincijskog saveza fašističkih sindikata industrije, poljoprivrede i trgovine za kolovoz 1929. godine, upućeno prefektu Leoniju, vrlo detaljno nam otvara cijeli niz problema i pitanja djelatnosti ovog značajnog, ali malobrojnog sindikata u Istri.⁷³ Iako je čelnništvo ovog sindikata smatralo da bi se pravilnom organizacijom povjereništava i odnosom spram seoskog življa moglo okupiti oko 6000 članova, on je okupljao svega 111 učlanjenih djelatnika podijeljenih u sindikate poljoprivrednih tehničara, sitnih posjednika, kolona i najamnika, namještenika i nadničara te pastira.⁷⁴

Nakon uništenja radničkih sindikata, paktom od 2. X 1925. godine (*Patto di Palazzo Vidoni*), između Generalne konfederacije industrijalaca i fašističkih sindikata, kojim su fašisti stekli isključivo pravo zastupanja radništva, osnovana je organizacija koja je preuzela »brigu« oko slobodnog vremena radnika, »*Dopolavoro*«. Trijumfalističkom i vitalističkom retoričkom prozom, koja je u skladu s političkim mišljenjem onog doba objašnjena je, u arhivskim vrelima, funkcija ove režimske organizacije. U Istri je Dopolavoro imao isključivo funkciju kontrole radnika s namjerom borbe »za nacionalno smirivanje granične zone«, kao izgovorom za izdvajanje radnika od komunističkog pokreta, pokušavajući na taj način otupiti oštricu klasne i nacionalne borbe.⁷⁵ S obzirom na značaj za fašistički režim, i publicitet, ova organizacija je okupljala relativno mali broj radnika. U siječnju 1929. godine u Istri je osnovano svega 16 sekcija OND sa oko 2000 članova, uglavnom u većim istarskim mjestima.⁷⁶ Već krajem 1929., početkom 1930. u Istri je u Dopolavoro učlanjeno 5565 članova⁷⁷ što je vrlo problematičan podatak ako se zna da mnoge sekcije ove organizacije nisu funkcionirale.⁷⁸ Stoga smatram da bi ovu režimsku organizaciju bilo najprimjerenije predstaviti preko arhivske građe iz 1928. godine.⁷⁹ Provincijska struktura Dopolavora mogla bi se opisati kao stroga stranačka organizacija. Najviša institucija Dopolavora u provinciji Istri bio je Provincijski direktorij (*Direttorio*

⁷² PAP, PP, (1929), k: 83; f: XII-b/3: Izvješće od 22. VIII 1929.

⁷³ PAP, PP, (1929), k: 83; f: XII-b/3: Izvješće od 5. IX 1929. br 316/29.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ PAP, PP, (1928), k: 67; k: IX/4-4.

⁷⁶ PAP, PP, (1929), k: 88; f: XXI-2/1.

⁷⁷ PMI, ZAG, Ck, Pp, 305 1930.

⁷⁸ PAP, PP, (1931), k: 110; f: IX/6.

⁷⁹ PAP, PP, (1928), k: 67; f: IX-X/2.

provinciale) na čijem čelu se nalazio predsjednik. Ovu funkciju, u pravilu, bi uvijek obnašao federalni sekretar stranke za Istru. U ovom slučaju bio je to Giovanni Maracchi. Generalni provincijski sekretar Dopolavora je terenski čovjek i brine se isključivo za organizacijska pitanja. Godine 1928. ovu funkciju je obnašao Grof *Bartolomeo Poggi*, dok su članovi direktorija po funkciji bili generalni sekretari provincijskih sindikata, predstavnica ženskog fascija, te Generalni sekretar Ureda provincijske fašističke sindikalne konfederacije. Istarski provincijski direktorij brojao je 14 članova.⁸⁰ U svom razvoju Dopolavoro je pod svoju kontrolu postupno preuzimao sve sportske, kulturne, obrazovne i odgojne organizacije i institucije, koje su se bavile slobodnim vremenom pučanstva. U okvirima nadležnosti direktorija oformljene su zasebne komisije, na čelu kojih su stajali »tehnički direktori«, koji su se brinuli o funkcioniranju postojećih organizacija.⁸¹ Time je sav kulturni, i sportski život istarskog puka bio pod kontrolom stranke. Mussolinijeva krilatica kojom je obznanio totalitarni pristup organizaciji cjelokupnog života mogla bi se parafrazirati »...ništa bez stranke, ništa izvan stranke i ništa protiv stranke...«. Dopolavoro se financirao uglavnom iz sindiklanih blagajni, a ponešto je stizalo iz središnjice u Rimu. Ova suma nije bila ni izdaleka dovoljna za djelatnost O.N.D. u alogenim (hrvatskim) zonama što je bila glavna preokupacija direktorija.⁸² Organizacije Dopolavora su se mogle još kako tako održati u urbanim sredinama, međutim na selu, gdje je prevladavao hrvatski etnički elemenat, gdje je konzumiranje kulturnih vrijednosti proces vezan za narodnu baštinu i posebne uvjete života, razvoj nije bio moguć. Iako je s godinom 1928. počela financijska kriza za sve režimske institucije, u gradovima se i dalje uspijevaju otvarati nove sekcije Dopolavora s podsekcijama. Samo u prva četiri mjeseca 1928. godine otvoreno je sedam novih sekcija O.N.D. i 43 nove podsekcije u Puli, Pazinu, Buzetu, Labinu, Vodnjanu, Brionima, Fažani, Balama, Brtnoigli, Cresu, Motovunu, Medulinu, Kanfanaru, Galžani, Kopru i Oprtlju.⁸³

Najbolji primjer odaziva istarskog puka, ne gledajući na nacionalnost, već sklonost ka fašizmu, ogleda se u primjeru odnosa broja sekcija i članova u glavnom gradu provincije, Puli. U Puli je 1928. godine bilo 192 društva, grupa i institucija sportskog, rekreativnog, edukativnog, kulturnog i drugih karaktera, sa samo 74 člana.⁸⁴ Mnoga društva su postojala tek na papiru i nikad nisu stvarno bila u funkciji. Ovaj primjer je simptomatičan jer govori o situaciju u gradu s najvećim brojem članova stranke, sindikata i ostalih institucija. Stoga odražava pravu sliku stanja Dopolavora u Istri. Dopolavoro tek od druge polovice 1929. godine, kreće uzlaznom linijom svoga razvoja, neposredno nakon donošenja dekreta od 20. IV 1929. br. 1105. kojom se moglo konfiscirati imovina nelojalnih političkih organizacija, tako je 22. svibnja konfiscirana velika imovina socijalističkog udruženja *Camera del Lavoro* u Puli, koja je pripala provincijskom O.N.D.⁸⁵ Fašizam je početkom dvadesetih godina spriječio poljoprivredne or-

⁸⁰ PAP, PP, (1928), k: 67; f: IX-X/2: Izvješće od 8. V 1928. br. 859 81/28.

⁸¹ PAP, PP, (1928), k: 67; f: IX-X/2.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ PAP, PP, (1929), k: 88; f: 2/13.

ganizacije da se vrate na razinu od prije prvog svjetskog rata. Zadruga su u Istri namjerno vođene pod stečaj.⁸⁶ Godine 1925. fiskalno je opterećenje takvo da je praktički neisplativo. Fašistička politika smišljeno je išla na štetu poljoprivrede jer se radilo sve u interesu razvoja velike monopolističke industrije.⁸⁷ Iste godine dolazi do generalnog povećanja troškova života a odmah potom izbijaju brojni štrajkovi po cijeloj Istri.⁸⁸ Karakteristika fašističkog režima u Istri jest jedan dinamičan blok socijalnih promjena i procesa koji su imali zadatak da konzerviraju aktualno stanje. Ovu politiku u Istri podržava sloj stranačkih rukovodilaca i vodeće strukture fašističkih sindikata ne shvaćajući specifične socijalne, etničke i gospodarske prilike koje u njoj vladaju.⁸⁹ Poslije poljoprivrede i svijeta seljaka fašizam je naročitu pažnju posvetio radništvu i to posebice u Puli.⁹⁰

Fašistički režim je ekonomsko potčinjavanje hrvatskog živilja počeo onog trenutka kad je podvrgnuo *Cassa centrale delle casse rurali* u Puli sve njihove financijske i novčarske ustanove.⁹¹ Većina onih koji su se nalazili na rubu egzistencije pokušala se izvući iz teških životnih neprilika i nesigurnosti učlanivši se u fašističke organizacije. Vjerovali su da će bar tako postati u materijalnom smislu neovisniji. Ta, oni su bili temelj budućeg fašističkog korporativnog sustava, odnosno fašističkog sindikalnog pokreta. Međutim i kao dio ovog važnog dijela fašističkog sustava većina ih nije uspjela promijeniti svoj društveni status niti je zadobila političku moć. U biti ostali su na marginama istarskog ruralnog i urbanog svijeta. Koliko je korporativizam na riječima htio promijeniti gospodarske odnose to nije sporno, no koliko je učinio i to u Istri posve je izvjesno. Najsiromašniji su i dalje ostali najsiromašniji i van svih gospodarskih tokova. tako je primjerice bilo sa uvijek ugroženim istarskim ribarima. Njihov status najbolje se ocrta u izvještaju generalnog sekretara Istarske provincijske Federacije sindikalnih korporacija Adriana Petronia, generalnom sekretaru Nacionalne korporacije ribara kapetanu Ricciju od 17. kolovoza 1925. godine, zavedenog pod brojem 672/25. Adriano Petronio vrlo realno ocrta stanje ribarstva i ribara Istre i po tko zna koji put indirektno traži bar nekakvu simboličnu pomoć kako se ribari ne bi osjetili zanemareni.⁹² Iako su sindikati i organizacije ribara itekako potrebne, prema riječima Petronia, najpotrebnije Istri, one su malobrojne i slabo organizirane, a da ne govorimo o povezanosti, s ostalim srodnim sindikatima u Italiji i samom središnjicom. Središnjica već odavno ignorira teško gospodarsko stanje istarske provincije, pogotovu ovaj dio

⁸⁶ PAP, CKPu, (1918–1920), k: 11; f: B/3–; PAP, CKPu, (1921), k: 21; f: B–12.

⁸⁷ Kriza izbija 1923. godine, zbog protekcionizma u okvirima iste države; V. Stacchati, Squadro retrospectivo e attuale ai... economica in Provincia, *L'Istria agricola*, III/24, Parenzo, 1923., 571.; L. Vanello, n. dj. 234.

⁸⁸ PAP, PI, (1926), k: 44; f: IX/1–3; S. Benvenuti, n. dj. 196.

⁸⁹ PAP, PP, (1926), k: 44, f: B–2/3; To je vrijeme otvorenog mješanja politike u ekonomiju nestručnih fašističkih glavešina koji su određivali pravce razvoja istarske poljoprivrede. Ona je išla na ruku srednjim posjednicima, sitnim i srednjim industrijalcima i trgovcima koji su podupirali razvoj fašizma u Istri ali i koji su činili tu fašističku hijerarhiju.

⁹⁰ C. Silvestri, *Aspetti economici e sociali della situazione istriana durante il fascismo*, *Qualestoria*, 1/78. Trieste, 1978., 3–4.

⁹¹ C. Silvestri, n. dj. : 2; PMI, ZAGCk, Pp, (1928), 298.

⁹² PAP, Pp, (1925), k: 33, f: X–2/3.

istarskog gospodarstva. Adriano Petronio naglašava da, iako je ovaj dio Jadrana vrlo bogat ribom i mogao bi postati temelj vrlo važne grane istarskog gospodarstva pa čak i okosnica njegova oporavka, nije moguće ribarstvo uzdići na takav nivo jer je bitno zapušteno. Primjerice, ribarstvo je zastarjelo i temelji se na principima srednjovjekovnog ribarstva. Nikakav napredak nije postignut što vrlo loše, ne samo u materijalnom smislu, već i moralnom, pogađa istarske ribare, posebice na istočnoj istarskoj obali. Ribari vjeruju da ih država ne podržava, te bi stoga trebalo osnovati kakav novčarski zavod primjerice »Credito Peschereccio«, smanjiti dosadašnje poreze i takse i sl. Ovaj prijedlog nema samo po riječima Petronija, gospodarsko opravdanje već i političko jer bi se time znatno utjecalo na onaj dio istarskog pučanstva koji je iredentistički nastrojen i ne ljubi baš ovaj režim. Ribarima bi trebalo pomoći i raznim socijalnim akcijama, osigurati njihove obitelji, i urediti zdravstveno osiguranje što je u stvari i najveći problem jer su dosadašnji istarski ribari potpuno socijalno nezbrinuti. I konačno, još nisu uređeni odnosi prodaje ribe i taksa na prodaju, što bi trebalo što prije učiniti, jer se riba inače ilegalno prodaje, ali i ilegalno lovi što stvara anarhiju u ovoj djelatnosti. Inače istarski sekretarijat je namjeravao osnovati jedan ribarski korporativni zavod (Ente Corporativa) koji bi pomogao ribarima no to je samo daleka projekcija, koja nije u Istri saživjela.⁹³

Do 1926. godine, i tijekom ove godine, kada P.N.F. postaje jedina legalna, ali i moguća politička stranka, prevladana je uglavnom teška unutarstranačka kriza. Osnovna tendencija istarskog fašizma, odnosno njegovog vodstva, odnosila se na prilagodbu i izgradnju takovog društveno-gospodarskog, političkog i kulturnog sustava koji bi omogućio potpunu fašizaciju istarskog društva. S tim ciljem stvorene su brojne fašističke društveno-gospodarske, političke i kulturne institucije kao npr: Dopolavoro, Opera Nazionale Ballila, Avanguardia, Gruppi Universitari fascisti, Associazione Nazionale Insegnanti Fascisti i mnoge druge, koje u Istri, nisu nikad naišle na neki veći odaziv, pa čak i onda kada je članstvo u njima bilo obvezatno. Analizirajući arhivsku građu toga vremena moguće je zapaziti postepeno osvajanje pojedinih društava i udruženja kao i pojedinih klubova po cijeloj Istri od strane fašista, koji su se infiltrirali u društva i zauzimali sva važnija rukovodeća mjesta.⁹⁴ Tada bi se provela potpuna reorganizacija pojedinog udruženja, isključili nepoželjni elementi promjenila uprava ili zakočio njihov rad ili jednostavno raspustilo društvo. O tome svjedoči i Andrea Benussi jedan od rukovodilaca socijalističkog i radničkog pokreta, i funkcionara istarskog zadružnog pokreta, koji u svojim memoarima opisuje propast seljačke zadruge u Vodnjanu, a koju su lokalni fašistički eksponenti iznutra uništili za račun lokalnih veleposjednika, ali i kako bi članovi zadruge bili prisiljeni ući u njihove sindikalne organizacije ili zadružne saveze.⁹⁵ Govoreći o ekonomskim represivnim mjerama fašizma u Istri, mislimo na dva nivoa represije, ona koja dolazi iz krugova državnog čelnništva i onu koja dolazi iz provincijskih organa

⁹³ Isto.

⁹⁴ PMI, Ck, Pp-305(1930); PMI, Ck, Pp, (1928), 301: Izvješće, prefekta Istre od 7. I 1928 MUP-u, br. 101; PMI, ZAG, Ck, Pp-305; (1930); PAP, PP, (1931), k: 110, f: IX/6.

⁹⁵ PAP, PP, (1922–1923), k: 1; f: A-6 (15); Dopis od 14. II 1923. br 210 gab.

vlasti. One koje su dolazile iz Rima, pored političko-vojnog, imale su kolonijalno-ekonomski karakter s ciljem iskorištavanja istarskih ekonomskih, gospodarskih resursa, uz nikakva ili minimalna ulaganja. Protekcionistička politika središnjih državnih organa dovodi istarskog seljaka i dio građanstva do ekonomske i socijalne propasti.⁹⁶ Za razliku od represivnih mjera države, provincijska vlast ekonomske mjere represije provodi isključivo iz političkih razloga. Miješanje i utjecaj političkih čimbenika ekonomskih diletanata na ekonomiju i gospodarstvo Istre bio je velik i motiviran trenutnim, dnevnim političkim probitcima. Analizirajući period 1922–1929. možemo doći do zaključka da se kroz cijeli ovaj period provlači kontinuirani sukob ekonomskih i političkih interesa što će rezultirati konstantnim gospodarskim propadanjem istarske privrede. Poradi »viših« ciljeva i interesa, kako je pokrajinska fašistička vlast nazvala vlastitu umiješanost u ekonomska zbivanja u provinciji, reduciran je primjerice puljski Arsenal (Scoglio Olivi Navale), a 1923. godine zatvoreni su raški ugljenokopi. Istina, izgrađene su tvornice lokota i cementa u Puli i Koromačnu, ali one nisu dovele do željenih rezultata. Mrtvo slovo na papiru ostat će odluka Ministarskog vijeća od 12. veljače 1929. godine o osnivanju industrijske zone na mjestu bivšeg Arsenala.⁹⁷ Uloga fašističkih sindikata u okvirima nastalih korporacija u gospodarskim previranjima u Provinciji bila je minimalna, odnosno upravo onakva kakva je bila zacrtana od čelnika fašističke stranke. Djelatnici kojima je egzistencija ovisila o potezima neupućenih i ekonomski nepismenih stranačkih vođa bili su udaljeni iz svih središta moći i odlučivanja, bez obzira da li se radilo o Hrvatima, Slovencima ili Talijanima i ono što su pojedini visoki dužnosnici fašizma u Istri primjećivali bez obzira bili oni članovi fašističke stranke ili ne. U takvim okolnostima fašistički sindikalni i korporativni sustav ulazi u rane tridesete kada u njega počinje svjesna infiltracija nefašista i hrvatskog i slovenskog življa koja će značajno utjecati na rastakanje temeljnih fašističkih načela i vrijednosti.

S U M M A R Y

THE FASCIST SYNDICATES IN ISTRIA 1919–1929

Based on new archival materials, the author studies the causes, circumstances, and the beginnings of the fascist syndicates in Istria as a model of the fascist corporativism. The author studies not only political aspect of fascist corporativism, but also its economic, social, and national dimensions. The fascist government tried everything to attract Croats to

⁹⁶ A. Benussi, n. dj. 134.

⁹⁷ *L'Azione*, 10. IV 1923; I. Mihovilović, Jadikovka prefekta Cimoronija, Istra, 8/1975, 48; *Isto*, 49–50; *L'Azione*, 1. IX 1923; *Bollettino del Istituto statistico-economico*, Trieste, 1927 br 11–12, 282; *PAP, PP*, (1929)k: 88; f: XXII–13 E. Sospisio, Il problema della Bauxite, *Bollettino dell'Istituto...*, 1927, br. 6, 125; U tim trenucima fašistička propaganda imala je tešku zadaću uvjeriti istarsku javnost u skorašnji oporavak, izgradnjom aluminijske industrije, što su sami talijanski stručnjaci ocijenili kao utopističku iluziju.

accept the system in order to conduct more easily their denationalization. When they could not involve Croats, the government declared obligatory membership in the syndicates. But this signified the beginning of the end not only of fascist syndicates, but of the fascism as such in Istria.